

1980 SONRASINDA DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE 'BİRİKİM REJİMİNİN FITRATI' ve ESNEKLİK

Beste Bal

Giriş

“İngiltere’de geçmişe gidiyorum, 1862’de bu madende göçük, 204 kişi ölmüş. 1866’da 361 kişi ölmüş İngiltere’de. İngiltere’de 1894 patlama 290. Fransa’ya geliyorum 1906 dünya tarihinin en ölümlü ikinci kazası. ... Daha yakın dönemlere geleyim diyorum, Japonya 1914’de 687. ... Bakın Amerika. Teknolojisiyle her şeyiyle. 1907’de 361 kişi. ... Bunlar olağan şeylerdir. Literatürde iş kazası denilen bir olay vardır. Bunun yapısında fitratında bunlar var. ... Hiç kaza olmayacak diye bir şey yok.”¹

Yukarıdaki sözler, 13 Mayıs 2014 günü Manisa’nın Soma ilçesinde yaşanan cinayet gibi maden kazasında 301 kişinin hayatını kaybetmesinin ardından dönemin Başbakanı, günümüz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, kazadan 24 saat sonra yaptığı ilk açıklamada sarf edildi. Erdoğan’ın sunduğu tarihi bilgiler doğru, evet; maden ‘kaza’ları konusunda yapılacak kronolojik bir çalışmada rahatlıkla herkesin ulaşabileceği veriler. Literatürde ‘iş kazası’ denilen bir ‘olay’ da var, evet. Yalnız Erdoğan, bu veri setiyle yaşanan faciayı olağanlaştırmaya çalışırken benim ilgim – ve öyle sanıyorum pek çok kişinin de ilgisi – kendisini, 2015 Türkiye’sini 1860’lar İngiltere’si ya da 1900’lerin başındaki Amerika ve Japonya ile kıyaslama yapmaya sevk eden ‘fitrat’ın üzerindeydi. Ve bu ‘fitrat’, maden sektörünün değil birikim rejiminin fitratıdır.

Bu yazı aynı verilerden yola çıkarak oldukça farklı okumaların yapılabileceğini, gerçeğin bilgisinin oluşumunda bu farklı okuma tercihlerinin ne denli etkili olduğunu ortaya koyma denemesidir. Bu bağlamda 1980 sonrasında dünyada ve Türkiye’de birikim rejiminin fitratı gereği yaşanan tarihsel gelişmeler, esneklik fenomeni ile birlikte ele alınacak ve aralarındaki ilişki analiz edilmeye çalışılacaktır.

---

1 Başbakan Erdoğan: Bunun Fitratında Var, Olağan Şeyler. Erişim tarihi: 22 Nisan 2015, <http://bianet.org/bianet/siyaset/155667-basbakan-erdogan-bunun-fitratinda-var-olagan-seyler>

Bir çağı geride bırakırken

“Çağımız, çalışma yüzyılıdır, diyorlar; aslında acının, yoksulluğun, kokuşmuşluğun yüzyılıdır.”²

Kapitalist üretim biçimleri her ne kadar sanayileşme öncesinde de görülse de ‘modern sanayi’ bu tür üretimin en yüksek biçimidir. Sonunda tüm diğer biçimleri bir kenara iterek iktisatta kapitalist üretim tarzının, politikada ise burjuvazinin hâkimiyetini kurmasını sağlamıştır. Modern sanayi, iktisadi egemenliği kent ve kırsal yerel sanayi ve manifaktürünü önce boyunduruğu altına alıp sonra yıkması ve iç pazarı bütünüyle kendi eline geçirmesiyle kurar. Kapitalistler arasında süre giden rekabet, makinenin ve fabrika sisteminin hem yayılmasını hem de gelişmesini sağlarken üretici güçler ve üretim ilişkilerinde sürekli bir değişime yol açar. Ford fabrikasında kullanılan üretim sisteminin, toplumsal yapıya olan etkisiyle birlikte bir döneme damgasını vurması bu yanı sıra tesadüfî değildir. Fordist üretim sürecinde bir montaj hattı üzerinde çalışan işçiler basit tekrarlardan oluşan hamlelerle üretimi gerçekleştiriyor. Böyle bir süreç için ‘kalifiye’ elemana ihtiyaç duyulmuyor, herkes montaj hattı üzerinde herhangi bir işi yapabilecek durumda. Kitleli üretimin gerçekleştiği bu süreç, verimin oldukça artmasını sağlıyor. Ancak hattı durdurma ya da yavaşlatma imkânınız yok. Tam da bu nedenle ilk zamanlarda işçilerin çoğu iki-üç hafta çalışıp ayrılıyor.³ İşverenler bununla başa çıkma yöntemini de hızlıca geliştiriyor: ücretleri bir misli artırma. Ve başarı sağlanıyor, başvuru sayısının önü alınamıyor. Üretimdeki bu verimlilik emekçilerin refah düzeyinde de etkili oluyor. Ford fabrikasında çalışan işçiler, gelirlerinin bir kısmından tasarruf edip kendi ürettikleri araçları satın alabilecek ‘tüketiciler’e dönüşüyorlar. Kitleli üretim, kitleli tüketimi de gerekli kılıyor. Bu nedenle üreticinin çalışma koşulları aslında onun bir potansiyel tüketici olduğu göz önünde bulundurularak şekillendiriliyor da denebilir. Çalışma koşullarına ya da yasal haklarına dair ‘ileri’ hamlelerden bahsetmek mümkün değilken işçilerin ‘harcama kapasitesi’ ve gelir düzeyi bu dönemin değerlendirilmesinde öne çıkan kriterler haline geliyor. Elbette tüm bunlar Amerika’daki Ford otomobil fabrikasında ve onun etki alanında gerçekleşiyor.

Avrupa, bir paylaşım savaşının ardından güç dengelerinin oturmadığı, krizin sona ermediği ve yaralar sarılmamışken ikinci paylaşım savaşının başladığı bir süreçten geçmektedir. Bir tarafta tüm bu yıkımdan kıtasal uzaklık içerisinde kendi yapısına odaklanan Amerika ve kurumsal olarak yerleşikleşen kapitalizm, diğer yanda sosyalist Sovyet Bloku ülkeleri ve ‘üretim’ odaklı bir ekonomi anlayışı arasındaki gerilim sürmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile oluşacak yeni dengeler son derece önem taşımaktadır. ‘İki kutuplu’ dünyanın güç

2 Lafargue, 1996, s. 26.

3 BBC (Yapımcı). (1995). People’s Century On The Line 1924 [Belgesel]. Erişim tarihi: 21 Nisan 2015. <http://www.youtube.com/watch?v=WQqAfYH11GQ>

dengeleri açısından, yıkım halindeki Avrupa'nın nasıl şekilleneceği önemlidir. Bu noktada Amerika'nın işi 'akışa' bırakmaz, kapalı bir ekonomik gelişme politikası izleyen Sovyetler Birliği'ni de sürecin dışında bırakacak bir dizi hamlede bulunur. Bunların başında oldukça geniş çaplı bir yardım ve en önemlisi uluslararası kurumsallaşma meselesi yer almaktadır.

Savaşın ardından ciddi bir gıda sorunuyla karşı karşıya olan Avrupa, Amerika için uzun vadede kendi krizine yol açacak bir coğrafyaydı. Avrupa'ya gıda ithal etmek sürdürülebilirliği olan bir işleyiş değildi. ABD Dış İşleri Bakanı George Marshall'ın bir söylevinde ortaya atmasından ötürü onun adıyla anılan Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına yönelik planda Amerika 'yardım edecek' bir rol üstleniyor ve Avrupa'daki ulus devletlere bu yardımdan faydalanabilmeleri için ortak bir program hazırlamaları çağrısında bulunuyordu. 1947 yılında Paris'te 16 devletin konferansı ile başlayan süreç, bir raporun hazırlanması ve 4 yıl sürecek Marshall Planı'nın şekillenmesi ile devam etmiştir (Sander, 2007).

Aynı dönemde John Maynard Keynes 1930'lardaki iktisadi yıkımın ve kitleli işsizliğin yeniden yaşanmasını engelleyecek makroekonomik araçları üretti. Keynesçi araçlar son derece basitti: devletin ekonomiyi soğutmak ya da canlandırmak için para politikasını kullanması, aynı amaçlar doğrultusunda harcamaların artırılıp azaltılması ve asgari ücret/işgücü seviyelerinin sağlanması (Munck, 2003, s. 41). Bunların gerçekleşmesini sağlayacak uluslararası kurumlar da tarih sahnesinde yerini alır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, 1929-41 krizinden sonra, dünya piyasalarını düzenlemek, kalkınmayı sağlamak ve yeni krizleri önlemek için 1944 yılında kuruldu. İki uluslararası örgütte de Keynes'in dünya ekonomisinin yönetimi üzerine geliştirdiği fikirler başlangıçta hakim olmuştur. IMF, o dönemde, Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde, daha çok ülkeler arası mal ve para akımlarının düzenlenmesi amacıyla, dengesizlikler belirdiğinde, kısa vadeli krediler yoluyla istikrar sağlamayı hedeflemekteydi. Kaynakları üye ülkelerden sağlanan IMF'den borç almak zorunda kalan bir ülke para ve maliye politikalarını IMF'nin öngördüğü şekilde değiştirmek zorunda kalıyordu. IMF'den kredi alabilen ülkelere özel bankalar da kredi vermeyi kabul ettikleri için IMF ile anlaşmaya varmak birçok ülke açısından hayati önem taşı-maktaydı. Dünya Bankası ise Bretton Woods Konferansı'nda kurulduğunda Güney ülkelerinin kalkınmaya yönelik kredilerini sağlama işini üstlendi. IMF'den farklı olarak ilk kurulduğunda, Dünya Bankası daha çok uzun vadeli kredi sağlamaktaydı. Zaman içerisinde hem IMF'nin hem de Dünya Bankası'nın rolü ve finansman araçları değişmiştir.

Küreselleşen dünya

“Kapitalist devletin, temel ve genellikle birbirleriyle çelişen iki işlevi, birikimi ve meşruiyeti sağlamaya çalışmak zorunda olduğudur.”⁴

Ulus devletlere ‘kredi’ olanaklarının sağlanması ve önerilen ‘yapısal uyum politikaları’ ile uluslararası sisteme entegrasyonlarının sağlanması bu sayede hız kazanmıştır. Gelişen teknoloji ile üretim süreçlerinde meydana gelen değişim ve gelişmelerin de aynı hızla aktarılabilirliği oluştu, sermayenin hareketliliği ile birleşince ortaya hakikaten küresel bir ilişkiler ağı çıkmaktadır. Ancak bu ağ, eşitler arası ilişkilerin gerçekleştiği bir ağ değildir. Aksine, rollerin dağıtıldığı ve bağımlılık ilişkileri üzerinden şekillenen bir modelleme ile sisteme dahil olunan konumun sürdürülebilirliğini sağlama yönündedir. Bir ulus devlet için sunulan kalkınma programını ne oranda gerçekleştirdiği yalnız iç piyasasını değil uluslararası piyasaları da etkiler.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından üretim alanında meydana gelen değişimlerin, küreselleşme sürecinin nasıl işlediğini anlayabilmek açısından oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Haziran 1997’de The Guardian’da Martin Woollacott’ın söyledikleri sürecin özeti niteliğinde:

Üç Avrupa firmasının on gün içinde işten çıkardığı işçi sayısı, Fransa ve Britanya’daki yeni hükümetlerin istihdam yaratma planlarında sözü geçen rakamlarla kıyaslanabilecek kadar çoktu. Bilindiği gibi Almanya’da beş yılda 1 milyon kişi işini kaybetti. Alman şirketleri ise Doğu Avrupa, Asya ve Latin Amerika’da büyük işletmeler kurmakla meşgul.⁵

Küreselleşmenin başlıca özelliklerinden biri de üretken olması ve her şeyden çok işgücü üretmesidir (Munck, 2003, s. 15). Sermaye hareketini geliştirmekte olan ülkelere doğru gerçekleştirirken beraberinde üretim sürecinde meydana gelen değişiklikleri de taşımaktadır. Ucuz işgücü deryası, sermaye birikiminin yeni ihtiyaçları doğrultusunda ihtiyaç duyduğu esnekliği ne ölçüde barındırıyorsa o denli çekim merkezi haline gelecektir. Birikim rejimi, görece uzunca bir dönemde, üretim koşullarındaki dönüşümler ile tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümler arasında uyuma sağlayacak bir artık değer üretimi ve yeniden bölüşümü tarzını ifade eder (Arın, 1986, s. 113). Bu bağlamda küreselleşen dünyada ülke ekonomilerine biçilen rollere göre birikim rejimleri de şekillenmeye devam edecektir. Bir ulus devletin işgücü kapasitesi artık neredeyse tüm dünyaya açık hale gelmiş durumdadır ve bu noktada devletin yürüttüğü sosyal politikalar, yalnızca onların politik duruşunun bir ürünü olmaktan çıkar ‘uyum’ çerçevesinde nitelik kazanır. Yeniden yapılanma üretim tarzının kendini

4 O’Connor, 1993, s. 251.

5 aktaran Bauman, 2010, s. 66.

ayakta tutabilmesini sağlamak, yani sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşmaya katkıda bulunacak biçimde toplumsal ilişkilerde, süreçlerde, yapılarda ve kurumlarda dönüşüm olarak tanımlanabilir. Yeniden yapılanma, kapitalist ilişkilerdeki çelişkileri hafifleten karşı güçlerin zayıfladığı krizlerde, bu karşı eğilimleri güçlendirme sonucunu doğurur (Arın, 1986, s. 105). Tam da bu noktada Turan Subaşat'ın (2004) küreselleşme tanımına yer vermek anlamlı olacaktır: Küreselleşme, ulus devletin ulusal politikaların yürütülmesindeki rolünde ve gücünde göreceli bir düşüşün yaşandığı bir süreç (sonuç değil) olarak tanımlanmalıdır. Bu anlamda, küreselleşme ulus devletin yok olması değil, uluslararası sermayenin bir aracı olarak yeniden yapılandırılması anlamına gelir (s. 60). Sermaye piyasalarının serbestleşmesi ve giderek bütünleşmesi, ilk bakışta az gelişmiş ülkelerin finansman gereksinimleri açısından olumlu bir gelişme izlenimi yaratsa da finansal akımların yön ve miktarı konusundaki belirsizlikler, özellikle bu süreçte yeterli kurumsal denetim mekanizmalarını kurmadan başlamış ülkelerde makroekonomik istikrarsızlığa ve kısa dönem finansal krizlere yol açtı. Krizler, Meksika, Doğu Asya ülkeleri, Rusya, Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde önemli sosyoekonomik etkiler yarattı ve giderek bütünleşen uluslararası finans piyasaları aracılığıyla diğer birçok ülkede de etkisini hissettirdi. Krizden çıkış için IMF programlarının uygulamaya konmuş olması birçok durumda bütçe içinde sosyal harcamaların payının kısılması ve yoksullukla mücadele için kayıtdışı sektörde yaratılabilecek düşük ücretli istihdam olanaklarından, topluluklar arasındaki dayanışmadan ve başta kadınlar olmak üzere ailelerin kendi geliştirdikleri yoksullukla baş etme stratejilerinden medet umulması anlamına geldi (Şenses, 2004). Eşitsiz kalkınma daima kapitalizmin temel özelliklerinden biri olmuştur, ancak günümüzde çarpıcı olan, bir tarafta kalkınmanın derecesi, diğer tarafta da dünyanın diğer bölgelerindeki bağlantının kopukluğudur. Bu en yeni işbölümü kolaylıkla koca bir bölgeye “ihtiyaç fazlası” gözüyle bakabiliyor. Küresel dünyada biçilen rollerde çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle yaşanan işçi ölümleri de “arka bahçe”ye kaydırılabiliyor. Annie Thebaud-Mony'nin (2012) dediği gibi yeni kazanç kaynakları yaratılması söz konusu olduğunda, sergilemekten çekinmediği bir arsızlıkla, her duruma kendini uyarlayabilme kapasitesi, kapitalizmin en önemli özelliğidir. “Üretim yeri değişikliği” [delokalizasyon] içerdiklerine göre çok masum bir tabir; zira bu tabir, yurttaşlık haklarının ve sosyal hakların tanınmadığı, direnişlerin (yurttaşların, çalışanların, iş müfettişlerinin, entelektüellerin, parlamenterlerin direnişlerinin) şiddetle bastırıldığı ülkelere doğru üretimin önemli bir bölümünün kaydırılması anlamına gelir (s. 220). Bu noktada küreselleşme ile anılan ‘esneklik’ üzerinde durmakta fayda var.

Esneklik fenomeni

“Bizler, makinenin kapitalist kullanımından doğan ayrılmaz çelişki ve uzlaşmaz karşıtlıkların, makineden değil, ama aslında makinenin kapitalist biçimde kullanımından doğduğunu bilmekteyiz.”⁶

Kavramı ele almaya, Richard Sennett’in (2010) zihin açıcı ve kelime kökeni üzerinden yola çıkan anlatısıyla başlayalım:

“Esneklik”(flexibility) sözcüğü İngilizceye XV. yüzyılda girdi. Sözcüğün asıl anlamını, rüzgârda eğilen ağaç dallarının tekrar eski konumunu aldığı şeklindeki basit gözlemden alıyordu. “Esneklik” kelimesi ağacın eğilip düzelme gücünü, ağacın formunun rüzgârda sınanmasını ve eski haline dönmesini ifade eder. İdeal olarak esnek insan davranışının da aynı elastik güce sahip olması, yani değişen koşullara uyum sağlayarak, onlardan zarar görmemesi gerekir. Günümüzde toplum, daha esnek kurumlar oluşturarak, rutinin yol açtığı kötülükleri yok etmenin yollarını arıyor. Ancak esneklik uygulamaları çoğunlukla kişiyi eğen güçler üzerinde yoğunlaşır (s. 47).

Esneklik uygulamalarının vücut buluş şekli ve Pollert’in deyimiyle ‘esnek işgücü’ fikrinin keşfi, uysallığı ve geçici çalışmanın yayılmasını yücelten ve bunları kaçınılmaz gösteren bir ideolojik taarruzun parçasıdır (aktaran Harvey, 2006, s. 216).

Beklenebileceği gibi, tarihsel kapitalizmde devletler işgücününün daha çok metalaştırılmasını sağlayacak yasalarda bulunarak, işçilerin bir iş türünden bir başkasına geçmesine ilişkin çeşitli geleneksel kısıtlamaları kaldırmıştır. Ayrıca işçiler için, genellikle bir kısmını ücretli işlere gitmek zorunda bırakan ve nakit ödeme gerektiren vergi yükümlülükleri getirmişlerdir (Wallerstein, 2006, s. 43). Dünya işçilerinin büyük bir çoğunluğu açısından çalışma zaten her zaman düzensiz olmuştur ve küreselleşmenin yaptığı, bu gerçeği genele yaymaktır.

Kapitalizmin yüzü büyümeye dönüktür. Düzenli bir büyüme oranı kapitalist bir ekonominin sağlığı için vazgeçilmez bir nitelik taşır, çünkü karı mümkün kılan ve sermaye birikiminin sürdürülmesini sağlayan büyümedir. Bu demektir ki kapitalizm, ortaya çıkabilecek toplumsal, politik, jeopolitik ve ekolojik sonuçlar ne olursa olsun, üretimin genişlemesi ve gerçek değerlerin artması için bir zemin yaratmak ve fiiliyatta bu sonuçlara ulaşmak zorundadır. Zorunluluk bir erdem halinde sunulduğu ölçüde, büyümenin hem kaçınılmaz hem de iyi bir şey olduğu iddiası kapitalizmin ideolojisinin köşe taşlarından biridir. Buna bağlı olarak, kriz büyümenin yokluğu olarak tanımlanır (Harvey, 2006). İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve kapitalizmin altın yılları olarak tanımlanan dönem, 1960’ların sonlarından itibaren yerini derinleşen bir krize bırakmıştır. Kar oran-

6 Marx, 1978, s. 453.

larının düşmesine tekabül eden böyle bir süreçte sermayedarlar ya yatırım yapmaktan uzak durmakta, ya da yatırım yapmak için elverişli bir kar oranı talep etmektedir. Bu durumun emek talebini azaltmaya yönelik bir dizi mekanizmayı harekete geçirdiği ileri sürülmüştür. O döneme kadar dünya ölçeğinde belirli bir güce ulaşmış olan sermaye, emeğe yönelik talebi azaltmanın yanı sıra, emek kullanımının ve emeğin kontrol edilme tarzının farklılaşmasına yol açan bir süreci de başlatmıştır. Özellikle üretim sürecinin kendi içinde parçalara ayrılabilmesi ve her parçanın en uygun yerde konuşlandırılması, sermayeye en uygun yani en az maliyetli ya da en verimli emek kullanma olanaklarını sunmuştur. Üretim, bir ülkeden diğerine, aynı ülke içinde farklı bölgelere, fabrikalardan sokaklara ve evlere taşınmıştır (Özar ve Ercan, 2004, s. 191).

Türkiye’de esnekliğin yansımaları

Neoliberal küreselleşmenin kurallarının en güçlü olduğu zamanlarda, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi yolundaki büyük adımlar, genellikle otoriter ve baskıcı yöntemlerle de olsa, milliyetçi rejimlerin himayesi altında atılmıştır.⁷

Yaşanan sürecin Türkiye’deki çalışma yaşamına yansımaları, 1980 askeri darbesinin sıkıyönetimi, 24 Ocak Kararlarının ekonomideki etkileri ve ‘yapısal uyum politikaları’ ekseninde adım adım gerçekleşmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun 1999 yılında yeni dönemin koşullarını nasıl tanımladığına bakmak da bir o kadar anlamlı olacaktır:

Gelişen üretim teknikleri, teknolojiye yaşanan değişim ve ilerlemeler, uluslar arası rekabetin artması, yaşanan küresel ve bölgesel ekonomik krizler çalışma hayatında önemli değişiklikleri de gündeme getirmiştir. Bu değişiklikler esneklik olarak nitelendirilmekte ve 20. yüzyılın başlarında işçiyi koruma amacıyla kabul edilen veya o dönemlerin ihtiyaçlarını yansıtan endüstriyel ilişkileri düzenleyen kuralların mevcut duruma uyarlanmasını amaçlamaktadır. Çalışma hayatında esnekliğin, iş piyasasındaki uygulamaları çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan başlıcaları, kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, çağrı üzerine çalışma, evde çalışma ve ödünç iş ilişkisi gibi atipik çalışmalardır. Diğer taraftan, kayan iş süresi, esnek vardiyalı çalışma, telafi edici çalışma ve dinlenme ile sıkıştırılmış iş haftası da esnek çalışma şekilleri olarak belirtilebilir (aktaran Daldal, 2000).

Fordizm bir sosyal sistem (düzenleme biçimi) olarak, ücretlerde geniş kapsamlı bir pazarlığa, işten çıkarmalarda katı kurallara, düzenli olarak, geçim endekslerine ve genel üretkenliğe bağlı olarak ücretlerin artışına olanak sağlamıştır. Bunların dışında ücretliler, sosyal devletin düzenlemelerine ve sosyal güvenlik

⁷ Munck, 2003, s. 59.

sitemine bağılı olarak gelirlerini garanti altına alabilmişlerdir. Yaygın bir biçimde Fordizmin krizi emek maliyetinin, sosyal harcamaların yüksekliği ile açıklanmış ve buna uygun geliştirilen uyum politikaları ise neoliberal politikalar olmuştur. Bunun altında, krizin, emek maliyetini, sosyal devlete ilişkin yapılan harcamaları düşürerek, Keynesyen ekonomi politikaları ortadan kaldırılarak aşılması perspektifi yatmaktadır. Krizi yaratan, devletin ekonomiye müdahalesi, işçi sınıfının aldığı haklar ve yüksek ücretlerdir. Oysa krizin yoğunlaştığı döneme özgü ekonomik göstergeler incelendiğinde, dünyanın bir bölümünde ekonomik göstergeler tümüyle inişe geçerken, bir başka bölgesinde kar marjlarının inanılmaz boyutlara ulaştığı tespit edilebilmektedir. Bu durumda önce, yaşanan krizin tüm kapitalist ekonomiler için geçerli olmadığını tespit etmekteyiz. Krizin nedeni devletin ekonomiye müdahalesi, işçi sınıfının aldığı yüksek ücretler ve sosyal haklar değildir. Kapitalizmin Fordist birikim rejimi krize girmiştir. Bu birikim modelinin dışına çıkmış ülkeler kriz yaşamamışlar, aksine inanılmaz büyüme oranlarına ulaşmışlardır. Bununla birlikte sermayenin değer kazanma biçimi, son dönemde değişen pazar koşulları yüzünden üretim sürecine ilişkin yeni talepler doğmasına neden olmuştur. Bu talepler esneklik, çabuk teslim, kalite, değişik ürün çeşitleri gibi taleplerdir. Ancak bunlar Fordist üretimin yatay ve dikey işbölümüne dayanan yapısı ile bağdaşamamaktadır. Uyum politikaları Fordist birikim rejiminin çözemediği sorunlara, çare arama perspektifi üzerinden şekillenmektedir.

Dünya ölçeğinde gerçekleşen sermaye birikim süreci ile bütünleşme hızlandıkça, diğer piyasalar gibi Türkiye'deki emek piyasaları da önemli değişimler geçirmiştir. Önemli ölçüde esnek olan ücretler gerçek anlamda düşüş göstermesine rağmen yatırımlarda beklenen artış gerçekleşmemiş, ana akım iktisadın savlarına rağmen Türkiye'de karlar gerekli düzeyde yatırıma dönüşmemiştir. Latin Amerika ülkelerindeki deneyimlerden hareketle kavramsallaştırılan 'yatırımsız karlılık' olgusu Türkiye için de geçerlidir. Yatırımların düşük düzeyde kalması ise emek piyasasının yapısını belirlemekte, özellikle ucuz emek kullanma yönündeki eğilimleri güçlendirmektedir.

Yapısal uyum programlarının temel aldığı ana akım iktisat kuramı dengede olmayan bir emek piyasasını verili bir yapının içindeki 'uyumsuzluk' olarak değerlendirir. İşsizliğin yüksekliği, tarım kesiminde fazla istihdamın varlığı, kadınların işgücüne katılımının sağlanamaması, çocuk emeğinin ucuz olarak kullanımı; tüm bu olgular, Türkiye'nin dünya piyasaları ile bütünleşme biçiminin emek piyasasına yansımaları, yani uyumsuzluğun değil bütünleşmenin göstergeleridir (Özar ve Ercan, 2004).

'İlerleme Tanrısı'na sunulan adak: Soma maden faciası

“Bunun adı ecel değil, cinayet”

Geç oldu ama madendeki yangın söndürüldü

Soma madenindeki yangın söndürüldü. Madendeki yangın, 10 gün önce çıkan yangınla aynı şekilde söndürüldü. Madendeki yangın, 10 gün önce çıkan yangınla aynı şekilde söndürüldü. Madendeki yangın, 10 gün önce çıkan yangınla aynı şekilde söndürüldü.

Soma'da açılan ve alabildiğine genişleyen maden kazısı, maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor.

Olayın yaşandığı maden şirketinin sektiz işçisi Taraf'a sunulan anlattı: Soluklanma fırsatı yok, şikâyet etsen susturucular ortaya çıkıyor. Bunun adı ecel değil, cinayet

Kazınca Soma'da, maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor.

POZİTİF BAKIŞ Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor.

YASAK OLAN PALAZA, KİMLERİNİ Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor. Maden kazılarının en derinlerine kadar iniyor.

Başbakan madenciye tokatladı

Başbakan, maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı.

Tekmeçi Müsavir: Pismanım Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı.

“Tüm evraka el konulmalı” Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı.

MORTİTELERİN NORMALİZASYONU Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı. Maden işçilerine tokatladı.

Madendeki sıcaklık patlamadan 10 gün önce artmaya başladı. İnanılmaz derecede ısı vardı. Kömürün içten içe yandığı belliydi. Söyleldi ama kimse bir şey yapmadı

Genç işçi o geceyi VATAN'a konuşmuş, gaz çıkışını anlatmış. Yeniden o madende çalışması zorunda. İsten istemle korkusu nedeniyle adını ve yüzünü gizlemiştir.

İşten atarız tehdidi hep var

SÖZLEŞİMLERİ kömür işçileri için 8 saat boyunca 5 dakika mola vermeden çalışıyor. Yemek yenemiyoruz bile 10 dakika mola vermiyorlar. Sorunlarımız çok. İşten atarız tehdidi hep var.

Çizmeyi bile kendimiz alıyoruz

BİZE çizme vermiyorlar, çizmeyi kendimiz alıyoruz. Çizme çizmeyiz 15 lira, demiri çizmeyiz ise 70-80 lira. Gücümüz olmadık için almıyoruz. Yememiz bile eden getiriyor. Yememiz üretim yaptığımız galerilerde yiyoruz. Burada herkas sen 100 lira maaş alıyor, ben 50 lira maaş alıyorum.

Patlamadan 1 gün önce o galeride metan gazı yükseldi. Sensör gazı algıladı, sistem kendi kendini kapattı. Çift fan koyup gazı dağıttılar, üretime devam ettiler

4 yıldır maden yiyor. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış.

Banda binene 50 lira ceza

İNSANLARIN yürüyüş bantta çalışmaları yavaşlatıyor. Cürümlü bir bantta kömürler dışarı çıkıyor. Banda cürümlü bir bantta kömürler dışarı çıkıyor. Banda cürümlü bir bantta kömürler dışarı çıkıyor.

Öğüz YETER SOMA

Facianın yaşandığı gün VATAN, Soma'da çalışan bir işçiyi uğuşmuş ve kazanın sebebi ilginç tahminini almıştı. Yetkililer trafo patlaması derken, o işçi madendeki insanın günler önce artmış, gaz çıkışını, kaza ya trafo patlamasının sebebi olmayacağını söylemişti. O işçi ile tekrar görüştük ve non bir hafta madende olanları detaylıca dinledik.

Eğitim, tabiihiik hiç yok

4 yıldır maden yiyor. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış. Bu süre zarfında hiçbir eğitim almamış.

Bu sıcaklıkla ilk kez karşılaştım

Facia yaşanmadan 10 gün önce maden açıldığında sıcaklık artmış. Galerilerde insanın demeyece su vardı. İlk defa sıcaklıkla ilk defa karşılaştım. İşlerde zor nefes almaya başlamıştık. Kömürün içten içe yandığı belliydi. Durumu herkes biliyordu fakat kimse önem almamış. Bir olay yaşanmıştı ama kimse önem almamış.

1 gün önce metan çıktı

11 panosu vardı yani patlamamın olduğu yere yakın mesafede metan gazı çıkmıştı. Gaz çıkışını önce sensörün gaz algılayıp elektrikli sistemi kapattı. Olaydan 1 gün önce gaz yitilene kadar sistem kendi kendini kapattı. Oraya çift fan koyup her işçiyi sağladılar. Gaz dağılımına refine devam ettiler. Kömür işletimi orada çok olduğu için gazlı galeri tekrar üretime açıldı ve işçiler orada çalışmaya devam etti. Sıcaklık hiç düşmedi hep vardı.

Tavanlar çok alçaktı

Galerilerin tavanı, anaforların tavanı alçaktı kapattı. Sanayinin olduğu yerde bu alçaklar da vardı. Kuruturama katları arkadıklar tavanını yapıp güçlük olduğunu ve bu sebepten dolayı da cemenlere geç ulaşılabiliyor sızdıyordu. S panosu ile patlamamın yaşandığı 11 panosunun tavanı çok alçaktı. Yeniden yükseldiği 50-60 santim civarındaydı. Oradan geçerken sızdıranın ilerliyorduk. Oradaki malzemeleri çökenler çıkarıyordu. Orayı duzman bastı diyorlardı. Dumanında insanlar buradan nasıl geçecek ki?

de görmek açısından fayda var.

a) Rödovals gerçeği: Rödovals sistemi, devletin madeni kiraya vermesi ve karşılığında madendeki üretimi belirli bir fiyat üzerinden satın alması şeklinde yürüyor. Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun 1980'li yılların sonunda bazı sahalarında başlattığı uygulama, 2004'te Maden Yasası'nda yapılan değişiklikle yasal dayanağa kavuşuyor. Ancak rödovalsçının hedefi, rezervi en düşük maliyetle aramak ve işletmek olduğu için, üretim zorlaması eli çalışanları ve işletmenin

güvenliğini tehlikeye atabiliyor. Soma'da faciyanın yaşandığı maden ocağında rö-dovans sistemi geçerliydi.

b) İşsizlik gerçeği: Küresel pazar için 'işçi cenneti' niteliği taşıyan Türkiye'de işsizliğin ve haliyle yedek işçi ordusunun günden güne artıyor oluşu çalışanların üzerinde işverenlerin ciddi bir baskı uygulayabilmesinin de önünü açıyor. İşverenin alternatiflerinin oldukça bol olması çalışma saatlerinin esnekliğine, çalışma şeklinin esnekliğine ve elbette ki ücretlerdeki esnekliğe kapıları sonuna kadar açıyor. Bu esneklik uygulamaları 'kişiyi eğen güçler' üzerinde yoğunlaşıyor ve Soma faciasının yaşandığı madende 8 saat aralıksız çalışma, hiçbir güvenlik önleminin alınmaması, çalışma koşullarının alenen kötü olması, oldukça düşük ücret ve 301 arkadaşını gömdüğü ocağa yine inmek zorunda olma şeklinde karşımıza çıkıyor. İşsizliğin günden güne artması işverenin çalıştırdığı işçiye 'geçici' gözüyle bakmasına ve bu nedenle herhangi bir eğitim ya da güvenlik masrafı yapmaya gerek dahi görmemesine yol açarken işçi için de her an işsiz kalma endişesi ile derin bir sessizlik ve 'canı pahasına' çalışma şekline bürünüyor. Maden sektörünün işsizliği emme potansiyelinin yüksek olması, özellikle tarımla geçimini sağlayan kırsal kesimden ve son yıllarda ülkenin güneydoğu sınırında yaşanan savaş ortamından etkilenen göçmenlerden bu sektöre ciddi bir emek kaynağı akışı olmasına yol açıyor. Soma faciasının ardından, kazanın meydana geldiği anda madende çok sayıda Suriyeli göçmenin de çalıştığını; ancak onların çıkartılamayacak kadar aşağılarda yer aldığını işletme sahipleri yalanlasa da madende çalışan işçiler sık sık dile getiriyordu. Arap basınında da madende çok sayıda Suriyeli göçmen işçinin çalıştığı ve 100 kadarının madenden ölü ya da diri çıkartılmayarak üstlerinin örtüldüğü haberleri yer aldı. Bu göçmenlerinin çoğunun da çocuk yaşta olduğu iddia edildi.⁸ Yine kazanın ardından karşımıza çıkan bir diğer olgu ise madende çalışanların kredi borçlanma oranlarının yüksek olduğuydu. Tam da bu nedenle diğer işkollarında çalışmak yerine görece daha iyi ücretler alabilecekleri bir sektör olarak madeni seçenlerin de aslında buradaki çalışma koşullarına ve çalışmanın niteliğine 'eğitimsiz' bir şekilde uyum sağlamakta güçlük çektikleri de çokça dillendirildi. Ve fakat koşullar ne denli zorlu olursa olsun borçları işçileri madene sıkı sıkıya bağlıyordu. Bununla birlikte bankaların, hayatını kaybeden işçilerin kredi borçlarını silme kararını almasının ardından bu 'kredi borcu' tablosu da netlik kazandı. Tüm Soma halkının sistemden kullandığı ticari, bireysel kredi kartı ve bireysel tüketici kredilerinin toplam tutarı 775.823 bin TL'yi aşmıyor. Burada 85 bin TL'lik ticari krediler düştüğünde, bireysel borç toplamının 690 bin TL olduğu görülüyor. Ve bu da Soma Holding'in inşasını sürdürdüğü Spine Tower'da 1+0 bir dairenin fiyatına tekabül ediyor.⁹

8 Arap Basını: Soma'da 100 Suriyeli öldü! <http://www.lekolin.net/haber-4102--ARAP-BASINI-SOMADA-100-SURIYELI-OLDU.html> Erişim tarihi: 12 Mayıs 2015.

9 Soma'nın banka borcu 'Spine'da 1+0'a bedel! <http://www.milliyet.com.tr/soma-nin-banka->

c) Yeraltından ‘gökdelen’e giden yol: Soma maden işletmeciliğini yürüttüğü 10 sene içerisinde ‘kömür kralı’ olan patron Alp Gürkan’ın¹⁰ inşaat sektöründe ciddi yatırımları olması, Türkiye’deki sermaye birikiminin döngüsünü görmek açısından oldukça manidar.

Şekil 1 Kaynak: İş cinayetleri Almancağı 2014

2014 yılında ölümlü iş kazalarının işkollarına göre dağılımına bakıldığında ilk 3 sırada yer alan işkollarının arasında oldukça anlamlı bir ‘ilişki’ olduğuna dikkat etmek gerekiyor. İşsizlik baskısı ile çoğunlukla tarım, madencilik ve inşaat sektörleri arasında ve içinde bir sirkülasyon yaşandığı; aynı zamanda en çok iş kazasının yaşandığı sektörlerin de patronların en çok kar elde ettiği sektörler olduğunu söylemek mümkün. İnşaat sektörü, iş güvenliği açısından sınıfta kalsa da ileri- geri bağlamı oldukça yüksek olduğundan neredeyse devlet tarafından ‘teşvik’ edildiğini söylemek mümkün. İleri-geri bağlamının yüksek olması, hem inşa için gereken malzemelerin tedariki için ‘üretim’ alanıyla arasında kuvvetli bir bağ olduğuna, hem inşa sürecinde büyük bir işsizliği emme potansiyeli barındırmasına işaret etmektedir. Soma Holding, aynı zamanda İstanbul’daki Spine Tower’ın yüklenici firmasıydı.

borcu-spine-da/ekonomi/detay/1884096/default.htm Erişim tarihi: 12 Mayıs 2015.
 10 Soma Holding’in patronu Alp Gürkan: Borç batağından madencilik devine... <http://www.diken.com.tr/kim-bu-soma-holding/> Erişim tarihi: 12 Mayıs 2015.

Sönsöz yerine

Birikim krizinden çıkarıcı bir formül olarak küresel anlamda çalışma yaşamında hayata geçirilen esneklik, iş cinayetlerinin başka coğrafyalara taşındığı, eşitsiz gelişmenin pekiştirildiği ve vahşi kapitalizm koşullarında kana bulanana bir birikim sürecinin yaşandığı, çalışma koşulları ne kadar kötüyse işçilerin o denli baskı altına alınabildiği ve bu sayede ücretlerin düşük seviyelerde izleyebildiği bir döngünün hüküm sürdüğü gerçeği, yalnızca birikim rejiminin fitratıyla örtüyor. Tekrara düşmek pahasına ve son bir vurgu niyetine bu en yeni işbölümü kolaylıkla koca bir bölgeye “ihtiyaç fazlası” gözüyle bakabiliyor. Ve kuralları revize edilen sistemin adı değişmiyor: Kapitalizm.

Kaynaklar

- Adalet Arayana Destek Grubu (2015) İş Cinayetleri Almanağı 2014. İstanbul: I Umur Yayınları.
- Arın, T. (1986). Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm. 11. Tez Kitap Dizisi, No: 1 (ss. 104-138) İstanbul: Belge Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). Küreselleşme (Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Daldal, Şule N. (2000). Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler, Petrol- İş 97-99 Yıllığı (ss. 875-888). İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Harvey, D. (2006). Postmodernliğin Durumu (Sungur Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lafargue, Paul (1996). Tembellik Hakkı (Vedat Günyol, Çev.) Telos Yayıncılık.
- Marx, K. (1978). Kapital - Cilt I (Alaattin Bilgi, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Munck, R. (2003). Emegın Yeni Dünyası (Mahmut Tekçe, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- O'Connor, J. (1993). Devletin Mali Bunalımı (Filiz ve Tülay Özyurt, Çev.) Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler (ss. 242-257). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Onaran, Ö. (2004). Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti. Neoliberalizmin Tahrifatı 2 (ss. 211-234) İstanbul: Metis Yayınları.
- Özar, Ş. ve Ercan F. (2004). Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi?. Neoliberalizmin Tahrifatı 2 (ss. 191-211). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sander, O. (2007) Siyasi Tarih 1918-1994. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sennett, R. (2010). Karakter Aşınması (Barış Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Subaşat, T. (2004). Küreselleşme ve Devletin Rolü. Kalkınma ve Küreselleşme (ss. 55-86). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi?, Kalkınma ve Küreselleşme (ss. 13-54). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Thebaud-Mony, Annie (2012). Çalışmak Sağlığa Zararlıdır (Ayşe Güren, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, I. (2006). Tarihsel Kapitalizm (Necmiye Alpay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Zabcı, Filiz (2009). Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler. İstanbul: Yordam Kitap.

Elektronik kaynaklar:

BBC (Yapımcı). (1995). People's Century On The Line 1924 [Belgesel]. Erişim tarihi: 21 Nisan 2015. <http://www.youtube.com/watch?v=WQqAfYH11GQ>

Ansal, H. (1999) Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Ne Oluyor?). Erişim tarihi: 21 Nisan 2015. http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf

Gazete kupürleri:

“Kömür ateş gibiydi, herkes biliyordu”. 20 Mayıs 2014, Vatan Gazetesi.

“Bunun adı ecel değil, cinayet”. 16 Mayıs 2014, Taraf Gazetesi.